

Олександр БОРОНЬ

КОРЕКТИВИ ДО ДАТУВАННЯ ПОРТРЕТА БАЖАНОВИХ РОБОТИ ШЕВЧЕНКА

У дванадцятитомному Повному зібранні творів Тараса Шевченка роком створення портрета Катерини та Миколи Бажанових вказано 1854 р. [7:10, 451]. Обґрунтування цьому рішенню таке: «Датується часом перебування Шевченка в Новопетровському укріпленні, коли М. Є. Бажанов був у чині підпоручика» [7:10, 452]. Як зауважено у виданні, на звороті портрета до реставрації був напис олівцем: «Баженови, плац-адъют[ант] генер[ал]-губ[ернатора]» [7:10, 451]. Щоб збагнути логіку датування, читачеві слід знати, коли саме М. Бажанов мав чин поручика. Спираючись на документи Державного архіву Оренбурзької області, А. Большаков свого часу з'ясував, що М. Бажанов служив у Новопетровському укріпленні з 1845 р., спершу в чині прапорщика на посаді плац-ад'ютанта, а з кінця 1855 р. — у чині підпоручика, наглядача півгоспіталю в тому ж укріпленні [1, 186]. Пояснення коментатора академічного видання насправді тільки заплуває справу: чому до уваги взято чин підпоручика, якщо плац-ад'ютантом (тобто помічником плац-майора — це колишні назви комендантських ад'ютантів і штаб-офіцерів) він був у чині прапорщика, а підпоручика дістав тільки з кінця 1855 р.? Чому тоді портрет датовано 1854 р.?

А. Большаков у пізнішій праці з покликом на той самий архівний документ зазначив, що М. Бажанов служив в укріпленні з 1840-х років [2, 44], а не конкретно з 1845 р. Схоже, рік 1845 дослідник вираховував на підставі твердження самого підпоручика в листі до Шевченка від 8 серпня 1860 р.: «Я полагаю, Вы помните еще некоего Бажанова, с которым

жили доволно мирно, бродили вместе от нечего делать по саду или так наз[ываемому] огороду; а иногда и спали после сытного обеда под не совсем тенистыми тальниками. Не правда ли, как было весело? Да! Вот скоро сравняется 15 лет, как я провожу подобного рода жизнь, со всеми ее прелестями и разнообразием, и удивляюсь своему терпению, что мог столько времени прожить в таком захолустьи, как вообще все укр[епления] в Киргизских степях» [4, 155]. Л. Большаков, мимохідь згадуючи портрет Бажанових, без пояснень датує його 1851—1854 рр. [1, 186] і покликається при цьому на десятитомне Повне зібрання творів, де, як і в новому академічному виданні, роком створення портрета вказано 1854 р., але принаймні з логічною мотивацією: «<...> датується часом перебування М. Є. Бажанова в чині плац-ад'ютанта Новопетровського укріплення, що підтверджується і написом на звороті портрета К. А. Бажанової» [6, 27]. Щоправда, тут сплутано чин із посадою, але це не так важливо зараз. На звороті портрета К. Бажанової посередині міститься напис олівцем: «Екатерина Агафангелловна Бажанова. Работа Тараса Григорьевича Шевченко въ фортѣ Александровском (бывш. Ново-Петровскѣ) на Мангишлакѣ въ 1854 г., въ бытность Николая Ефремовича Бажанова плацъ-адъютантом Ново-Петровска» [7: 10, 452]. Тобто напис зроблено з пам'яті після 1857 р., коли укріплення перейменували.

Г. Паламарчук час створення портрета Бажанових здогадно обмежила 1856—1857 рр. [5, 41], керуючись такими міркуваннями: «Зовнішній вигляд К. А. Бажанової свідчить, що портрет значно пізніший, ніж попередній [тобто портрет К. Бажанової 1854 р. — *О. Б.*]. На нашу думку, він створений десь перед звільненням Шевченка, можливо, взимку 1856—1857 рр. Якщо на олівцевому портреті бачимо молоду струнку жінку, то на другому вона виглядає старішою і дебелишою. В її обличчі, в усій постаті відчувається поважна господиня дому, яка з доброзичливою гостинністю повернула голову до когось, хто, очевидно, увійшов до кімнати» [5, 41]. Звідси, мабуть, дещо змінене датування («між 1856 і червнем 1857 р.») вже чомусь обох портретів потрапило в коментар до Шевченкового листа до Я. Кухаренка від 5 червня 1857 р. [7: 6, 408], потім і до «Шевченківської енциклопедії» [3, 298].

Поки немає підстав сумніватися в достовірності написів на звороті портрета К. Бажанової і на парному портреті подружжя. Напис на сепії звужує час її виконання перебуванням М. Бажанова на посаді плац-ад'ютанта — до кінця 1855 р., коли він став, як уже сказано, доглядачем півгоспітально. Нижня хронологічна межа визначається Шевченковим прибуттям до укріплення 17 жовтня 1850 р. Звісно, упродовж жовтня-грудня 1850 р. художник не міг так швидко заприятелювати із плац-ад'ютантом, щоб малювати подружній портрет, тому твір слід датувати 1851 — кінцем 1855 р.

Г. Паламарчук цілком проігнорувала напис, який був на звороті парного портрета. Її зіставлення зовнішності К. Бажанової на двох портретах видається надто суб'єктивним. Навряд чи можливо спостерегти вікові зміни за два роки (від 1854 по 1856 р.). Певна розбіжність у змалюванні зовнішності жінки може бути зумовлена не тільки різницею в даті створення портретів (що цілком слушно), а й зміною ракурсу, іншою технікою виконання, відмінностями в освітленні, одязі тощо. Зауважена в монографії Г. Паламарчук стрункість К. Бажанової на олівцевому портреті 1854 р. впадає в око не в останню чергу тому, що це майже поясне зображення в сукні, тоді як на сепії молода жінка ще вдягнута у щось на кшталт теплої накидки. Крім того, варто пам'ятати, що мистецький твір — не фотографія: художник незрідка лестив замовникам (порівняйте тільки Шевченкові портрети А. Ускової і її фотографії приблизно того самого часу), не завжди йому вдавалося і абсолютна схожість.

Отже, за браком інших надійних відомостей портрет Бажанових коректно датувати 1851 — кінцем 1855 р. Хіба що буде виявлено документи, які дадуть змогу звузити чи взагалі переглянути ці хронологічні рамки. Вивчення архівної справи, вказаної у дослідженнях Л. Большакова, може допомогти уточнити верхню межу створення портрета.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Большаков Л.* Літа невольничі. Книжка пошуків і досліджень про Шевченка періоду заслання. Київ: Дніпро, 1971. 425 с.
2. *Большаков Л.* Оренбургская Шевченковская энциклопедия. Тюрьма. Солдатчина. Ссылка. Энциклопедия одиннадцати лет. 1847—1858. Оренбург: Печатный Дом «ДиМур», 1997. 513 с.
3. *Большаков Л., Яковина О.* Бажанов Микола Єфремович // Шевченківська енциклопедія: В 6 т. Т. 1: А—В. Київ: НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2012. 744 с.
4. Листи до Тараса Шевченка / Упоряд. та автори коментарів В. Бородін, В. Мовчанюк, М. Павлюк, В. Смілянська, Н. Чамата. Київ: Наукова думка, 1993. 383 с.
5. *Паламарчук Г.* Нескорений Прометей. Творчість Шевченка-художника 1850—1857 років. Київ: Мистецтво, 1968. 111 с.
6. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: В 10 т. Т. 9: Живопис, графіка, 1851—1857. Київ: Вид-во АН УРСР, 1964. VIII с., 129 арк. репрод. 110 с.
7. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. Київ: Наукова думка, 2001—2014.

Отримано 4 вересня 2019 р.

м. Київ